

(ІЗ МОЇХ СПОМИНІВ)

I

В житті, мов у довгій дорозі: що з воза впало, те пропало. А спомини, мов затурбований хазяїн, ідуть по довгих літах тою дорогою і шукають-питають давно загубленого.

Мабуть, і сліду вже нема з тої столярні на бориславськiм тракті в Дрогобичі, де мені довелося пробути перші три роки мого міського життя. То був старий домок у подвір'ї, відділений від вулиці трохи показнішим, але дуже нехарним жидівським домом та ще одною величезною жидівською халабудою, де містився шинок, а від потоку смердячою гарбарнею. Від заходу й полудня до нього припирав невеличкий огоро́д, засаджений капустою, буряками та іншою невибагливою яриною. На подвір'ї перед домом стояли купи тертиць, верещали купи жиденят; від вулиці доходив шинковий галас, а від гарбарні поганий сопух. Усі забудування були дерев'яні, внизу гнілі, бо місце було вогке. Отсе було те оточення, в якому пройшли перші три роки мого міського життя.

Се була та "станція у Кошицької", про яку довгі тижні перед тим розмовляли мої родичі, наважившись дати мене до школи "до міста". Ся Кошицька, владителька домика з огоро́дом і столярської робітні, доводилася якоюсь своячкою — не знаю, чи мого батькові, чи матері, і мені веліли називати її "цьоцею". Се була жінка середніх літ, значно поза 30, з слідами деякої краси на пожовклім та поморщенім лиці, незвичайно балакуча, як загалом усі дрогобицькі реміснички. Була русинка і ходила до церкви, хоча не цуралася й костьолу, любуючися особливо польськими кантичками, яких велику силу вміла напам'ять і які залюбки співала при роботі.

Кошицькою звали її якось по старій пам'яті, по першій чоловіці, хоча тоді вона від кількох літ була замужем за Гучинським, значно молодшим від неї, що був колись челядником у її мужа і тоді ще закохався в ній. Потім він служив у війську, відбув італійську кампанію 1859 р. і знав оповідати про Венецію, хоча з його оповідань у мене не лишилось у пам'яті нічого цікавого. Там у Італії він одержав відомість про смерть свого давнього майстра і про те, що Кошицька повдовіла. Відтам він писав їй гарячі любовні Листи, які Кошицька ховала в своїй комоді в куточку в коробочці, викладеній італійськими мушлями і привезеній, мабуть, самим-таки Гучинським як пам'ятка з Венеції. Раз якось, в часі одної з частих сварок між старшою жінкою й молодшим мужем, Кошицька видобула ті листи і веліла мені читати їх. Коли я, ледве слезуючи ті малограмотні вояцькі складання, дійшов до патетичного місця: "Jeżeli cię nie kocham abym sobie trzy razy nogę złamał"*, Кошицька, втираючи сльози, крикнула до свого мужа:

— Ти гадаєш, що пан біг уже забув, як ти клявся? О, пан біг не забув, ні! Зламаєш ти собі ще ногу на гладкій дорозі, я тобі се мовлю!

Загалом Гучинський був хоч добрий робітник, але чоловік нічим не замітний. Для знайомих і сусідів він хоч і був "пан майстер", а поза очі все лишився "чоловіком Кошицької". Говорили, що вона якось піддурила і приманила його до себе, та й сам Гучинський у своїй обмеженій голові з часом, мабуть, зупинився на тій думці, бо не раз у сварці, парафразуючи звісне патетичне місце свого венецького листа, викрикував:

— Wolałem sobie trzy razy w jednym miejscu nogę złamać niż się ze starą babą związać!*

Розмова в столярні звичайно йшла по-руськи, хоча челядники бували русини і поляки; тільки Гучинський з жінкою в хвилях інтимних пертрактацій говорив по-польськи. Не знаю, які бували причини тих, звичайно досить голосних, пертрактацій, що іноді кінчилися баталіями, по яких Кошицька день або два лежала в ліжку з головою, пообв'язуваною мокрими рушниками. Чи Гучинський, молодий,

незвичайно сангвінічний чоловік, давав Кошицькій причину до заздрості, чи сам він був незадоволений тим, що не мав з нею дітей, сього не можу сказати. Здається, що його дражнило положення молодого мужа при старшій жінці, а може й почуття, що інтелігенцією, досвідом і енергією вона все-таки держить верх над ним. Говорили, що по шлюбі їм пророковано незгідливе життя і йому швидшу смерть перед нею. Дві воскові свічки, зовсім однакової довготи й грубості, приліплено на стіні над головами молодих, щоб горіли в часі пошлюбного обіду. Одна мала значити його долю, а одна її. Отже кажуть, що полум'я обох свічечок раз у раз відверталось одно від одного в розбіжних напрямках, а нарешті його свічка згасла, догорівши ледве до половини. Я певний, що ся ворожба була першим жбихом холодної води на гарячі мрії Гучинського, якого тягла до Кошицької, мабуть, її вигода й енергія, а не сама лише холодна спекуляція на столярську робітню, полишену Кошицьким, і невеличку реальність його вдови. Сам він був десь із західної Галичини і не приніс Кошицькій нічого, крім свого червоного лиця, гарячої крові, здорових, робучих рук та не зовсім приємної привички напиватися доп'яна щонеділі. Обоє вони свято вірили в те, що пошлюбна ворожба мусить сповнитися, і від тої ж першої хвили свічки їх життя почали горіти кожда в інший бік. Сліди полум'я тих пошлюбних свічок ще видні були на дерев'яній стіні в робітні; їх ані не замазували вапном, ані не зіскоблювали: дві чорні смужки, випалені в дерев'яній стіні, нерівної довжини та розбіжних напрямів — то був дійсний символ сього недібраного подружжя.

II

Була неділя, ранок гарного осіннього дня. Я вийшов на вузьке подвір'я на затиллі "цьоциного" домика — не на те просторе, спільне подвір'я, що лежало перед домом, а на затильне, маленьке, ще брудніше від переднього, обведене парканом, повне гарбарського сопуху та смороду з зовсім примітивно уряджених виходків. У віддалі, на вежі церкви святої Трійці і в польським костьолі грали дзвони. Сонце палало ясно на безхмарному небі. В повітрі, високо над отим смердючим та брудним гніздом, уносилося якась радість, якийсь празничний настрій. В

моїй душі чувся веселий шум лісу, плюскіт чистої річки, мерехтіли постаті селян у чистеньких білих сорочках і дівчат у червоних спідницях зі скиндячками на головах. Мене щось стисло за серце, мов чорний рак здоровим щипом. Я весь стрепенувся; по мені пройшло неясне чуття, що той чорний рак, ухопивши мене тепер за серце, не попустить його вже ніколи.

Я зирнув крізь щілину паркана в один бік. За парканом був огород, засаджений яриною; ті самі широколисті буряки, худі головки капусти та рідко розкидані бадилля кукурудзи, що й перед вікнами столярні. Два-три соняшники обертали просто до мене свої жовті круглі цвіти, мов худі, від зависті пожовклі лиця. Зелений кріп вихапувався з-поміж повзучих огірків. Пузатий, писаристий гарбуз розвалився на грядці і грів до сонця свій сорокати́й бік. Між капустою пишалася темно-зелена коноплина, сама одна, широко розгалужена та дорідлива, заввишки мало що не в хлопа, а завгрубшки внизу як держално коцюби. Я довго і не без подиву спочивав на ній очима: такої коноплини у нас на селі я не видав ніколи.

Далі за грядками йшов невеличкий садок з овочевими деревами. Червоні яблука пишалися та рум'янілися до сонця; грушки обліпили гілляки великої груші так густо, що листя майже не було видно за ними. Тоненькі гіллячки слив гнулися під вагою темно-синіх сливок. Правдивий рай для дитячої фантазії! Правдивий, та ба, загороджений високим дощаним парканом, у якому не було ні хвіртки, ні перела́зу і в якому мені протягом тих трьох літ не довелося бути ані разу.

Як довго я вдивлявся щілиною в той фантастичний рай — не тямлю. Та, певно, я й не швидко ще був би відірвався від нього, коли б мене не був сполошив якийсь незвичайний шелест за другим парканом, тим, що відділював подвір'я від гарбарні. Я відірвав очі від щілини, крізь яку видно було огород із садом, і заглянув у іншу щілину. Там був зовсім відмінний вид. Малесеньке подвір'я, з трьох боків обведене низькими, обдряпанними будинками гарбарні, виглядало радше як огидливий смітник, ніж як подвір'я. Клапті перегнилої соломи, косми худоб'ячого волосся, обструганого зі шкіри, купи гарбарського вапна та товченого,

переквашеного лубу, череп'я з горшків та тарелів і одним-одніська дупласта, головата верба, у якої більша часть пруття на голові була вже зовсім зісохла, а на решті теліпалося рідке, передчасно пожовкле листя, — ось що складалося на зовсім не принадний пейзаж. Та не хибло й живої штафажі до нього. Невисокий парубок, жидок, з довженними, майстерно в спіраль закрученими пейсами, з брудною ярмуркою на коротко стриженій голові, весь брудний і обшарпаний, з ідіотичним виразом на лиці, власне ніс на плечах прегарне красе телятко. Він із-поза угла, з якогось невидимого входу, що вів із гарбарні на се подвір'я, і, придвигавши на середину смітника, гепнув ним на землю. Тільки тепер побачив я, що на тім місці, обік сього телятка, лежало ще одно, біленьке з чорною латкою над очима. У обох зв'язані були всі чотири ніжки докупі, обоє вони лежали тихо, безпомічно, не пручалися, а тільки своїми синіми, меланхолійними очима гляділи немов у німім остовпінні на сю огидну нору, куди в невідомій цілі придвигав і закинув їх отсей жидок. Та коли жидок із-за халяви видобув здоровий, блискучий ніж і почав, ідіотично всміхаючись, пробувати пальцем його вістря, телята якимось дивним інстинктом зрозуміли, що їм грозить, почали пручатися і кидатися, а далі забегетали жалібно обоє в один голос.

Жидок не зважав на се. Приступивши до одного телятка, він клякнув одним коліном на його тілі з такою силою, аж, здавалося мені, його реберця захрустіли. Теля відразу замовкло. Жидок узяв його голову, підніс її догори і закрутив так, що мордочка оперлась о його коліно, а очі на момент зустрілися з моїм поглядом. Потім звільна черкнув ножом по випруженій шийці. Острий ніж входив у тіло, дальше, глибше, поки з-під нього не вибризла рубінова струя крові, мінячися до сонця блиском дорогого кришталю. Різник, перетявши за одним разом шию теляти до половини, виняв ножа з рани і обтер о голову теляти, яку в тій же хвилі кинув на землю. Теля почало кидатися, поки гаряча кров косицею біла з його рани. Жидок дивився на ту кров з якоюсь демонською радістю, і знов на його лиці заграв Ідіотичний усміх. Він одною ногою наступив на розрізану шию теляти і, придушивши її, держав доти, доки кров уся не стекла в гній, а в тілі не стало ніякого руху. Тоді він принявся майструвати так само й друге теля, яке за той час лежало німо, мов

поражене якимось диким страхом, лише широко роздуваючи ніздрі і нюхаючи незвичайний для нього запах крові. А коли й друге теля було зарізане і жидок настолочив і його шийку своєю катівською ногою, він, немов підтанцювуючи, обернувся в тій поставі впівобороту, лицем до мене, і мене, мов кропивою, опік його погляд, повний якоїсь безмисної, ідіотичної кровожадності, що вбиває з усміхом і виявляє лиш одну нетерплячку, коли жертва надто довго треплеться та оббризкає свого ката своєю кров'ю. Я відскочив, мов опарений, і побіг до хати.

— Тобі що такого? — запитала мене "цьоця", що власне збиралася йти до церкви.

— Нічого,— відповів я ледве чутно.

— Ти чого так поблід? — допитувала вона.

— Я? — перепитав я і, не кажучи нічого більше, уткнув лице в свою скриньку, немов вишукуючи якусь потрібну мені книжку.

"Цьоця" не допитувалася більше і пішла до церкви. А я довго ще плакав, уткнувшись лицем у отворену скриньку та ніби шукаючи якоїсь книжки. В моїй уяві тельєкали срібні дзвіночки, на червоній стяжці позавішувані на шиях таких самих білих та красеньких теляток, пишався зелений пастівник, по яким весело скачуть та пасуться вони, і чувся жалібний рик їх матерей, що тепер надарма шукають своїх діток. Якби-то їх бідна фантазія могла уявити собі той безмір погані, ту обридливу нору, той проклятий смітник, на якому їм довелось пролити свою кров під ногою різника-ідіота!

III

Життя в столярні йшло весело. Для мене, селянського сина, що привик чути вічні побоювання та бачити тривожну увагу на погоду, на хмари, на вітер, на мороз або спеку, на фази місяця, було новиною те

рівне, веселе життя міського ремісника, відірване від природи й її примх, розмежоване зовсім іншими межами, поділене по зовсім іншій шкалі. Що там мороз чи спека, сльота чи погода, сівба чи жнива, оранка чи косовиця з їх різnorodними відмінами та пригодами, з тисячними комбінаціями,— те тут переводилося на далеко простішу поділку: щотижневий торг у понеділок та роковий ярмарок на святої трійці. Ось і все. Поза тим монотонний прилив і відлив приватних замовлень: скрині перед весіллями на придане для молодої і труни перед похоронами. Скрині й труни — се були головні вироби столярні Гучинського. Тільки десь-колись траплялися колиски, прості шафи та мисники й такі ж ліжка та крісла. Делікатніших меблів не роблено майже ніколи, і хоча Гучинський хвалився, що "знається й на політурі", то, взявшись раз робити політуровані рамці до образу, таки не вдав і, натерши занадто міцно, "припалив" політуру, і на рамі лишилася темна, матова пляма.

В робітні були три верстати: працювали звичайно, крім майстра, два челядники і один термінатор. Челядники мінялися досить часто, і в моїй пам'яті задержалися лише два-три профілі. Поперед усього пан Станіслав, молодий ще чоловік, таки дрогобицький міщанин, що недавно визволився у того-таки Гучинського. Був се предобродушний, веселий і все задоволений парубчак, з приємними, хоч трохи грубуватими обрисами лица, співучий і жартівливий. Він скінчив був усі чотири нормальні класи у василіян і вмів мені про кожного з моїх учителів василіян оповісти якийсь веселий анекдот. Один давніший ректор був скупий, складав гроші і мав звичай зашивати банкноти в ковнірі своїх переношених реверенд. По його смерті знайдено в його шафі кільканадцять таких реверенд і роздано їх убогим жебракам. Деякі, не знаючи, що робити з тими лахами, попродали їх за пару крейцарів онучкареві, та один, що трохи знався на кравецтві, захотів зробити собі з неї камізельку, попоров її і знайшов гроші. Не кажучи про се нікому, почав розпитувати інших жебраків, куди поділи свої реверенди. Довідавшись, що вони в онучкаря, він звірівся одному поліціянтові, своєму далекому своякові, вбрався сам за василіянина і в супроводі поліціяннта наскочив до онучкаревої халабуди, нібито робити ревізію за покраденими реверендами. Переляканий жид зараз віддав усі лахмани і

рад був, що скараскався біди. А жебрак і поліціант повипорювали гроші, поділилися ними та й забралися бог зна куди. Онучкар, здибавши незабаром потім одного з тих жебраків, почав докоряти йому, що продав йому крадену реверенду і мало не ввалив його в біду. Жебрак образився і потягнув жида до монастиря, де йому потверджено, що реверенди не були крадені. Жид зо страхом оповів про доконану в нього ревізію, про поліціанта з шаблею і монаха в старій реверенді. Справа набрала серйознішого, таємничого вигляду. Ніякий монах із монастиря на ревізію не ходив; поліціанта, що буцімто був у нього на ревізії, онучкар не міг пізнати, "бо дуже тоді забоявся". На тім була би справа й закінчилася, якби один братчик у старім, пошарапанім требнику, що належав до небіжчика скупаря, не був знайшов за оправою в хребті застромленої картки паперу, зложеної в трубку і записаної рукою покійника. На ній списані були різними часами всі суми, які вмів призбирати сей скупар-ректор і які по черзі зашивав у кожду реверенду. Було того більше як двадцять тисяч. Вість про се рухнула по місті. Така сума в тих часах у такій бідній, глухій місцині, як Дрогобич (се було ще геть перед бориславським золотим потоком), видавалася чимось великим. Онучкар, довідавшись, який скарб він мав у руках протягом мало не двох неділь і як по-дурному дав собі видерти його, з горя повісився. Поліція кинулася пошукувати того, хто робив ревізію в онучкаря, але все було даремне. Лише жебраки віднайшли по кількох літах свого бувшого товариша, що зробився заможним господарем, мав жінку й дітей і, пізнавши своїх колишніх кумпанів, гостив їх пару день та обдаровував щедро. Про реверенди не згадував, а коли питали його, як се сталося, що він так забагатів, відповів коротко:

— Так мені бог дав!

А потім, помовчавши, додав:

— Можу присягнути, що я нікого не вбив, не обрабував, не скривдив. Таке моє щастє було!

Чи вірили жебраки, чи не вірили його словам про те, що він нікого не скривдив, але остатнє речення переконало їх вповні: таке було його щастя! Вони не видали свого колишнього товариша та й, зрештою, що могли закинути йому?

Такі і тим подібні анекдоти любив оповідати пан Станіслав особливо вечором "по фаєранті", коли майстер виходив до цехової господи, старший челядник ішов додому, а майстрова поралась у кухні. Тоді ми три: пан Станіслав, термінатор Ясько і я, сідали на лавочці коло печі або на верстатах і починалася безкінечна розмова. Ті два, міщухи, розпитували мене про село та сільське життя, а я знов розвішував вуха, слухаючи їх оповідань, жартів, вигадок та дотепів. Найбільше імпонували мені, недосвідному ще школяреві, ті чисто школярські штучки та дотепи, яких багато знав пан Станіслав. То подасть мені польське речення, яке можна читати і взад і вперед, і все вийде те саме: *kobyła ma mały bok**. То напише 12 нулів і з них при допомозі дописуваних тут і там крисок зробить речення: *rogoda od boga**. То скаже речення буцімто зовсім польське, а потім показує, що воно зложене з самих німецьких слів: *on biege bez las, a ja za nim* (*on = ohn', biege = biege', bez = böse, las = lass, a = auch, ja = ja, za nim = sah'n ihm*). То розповідав, як давніше німці перекладали на свою мову назви руських міст: Перемишль = *Durchdenken*, Мостиська = *Brücken-drücken*, Дрогобич = *Zweitepeitsche*, Самбір = *Selbstwald* і т. д. Потім знов сходили ми на язикові штуки вроді того, щоб швидко вимовляти без помилки такі фрази, як: "*Nie pieprze Piętrzę wieprze pieprzem, bo przepieprzysz Piętrzę wieprze pieprzem*"*, або "*Fritz frisst frische Fische, frische Fische frisst Fritz*"*, або "*Przeleciały trzy pstre przepierzyce przez trzy piękne kamienice*"*. Тямлю, як я не раз цілими вечорами ламав собі язик, виучуючи ті фрази. Зі свого боку я заімponував пану Станіславу своєю штукаю вимовити одним духом дванадцять раз, не помилившись, фразу: "Цебер, цебер, полуцебер переполуцебрився". Хоч і як мучився він і малий Ясько над вивченням сеї фрази, та проте сказати її дванадцять разів одним духом без помилки не зумів жаден із них.

Мушу сказати, що пан Станіслав, хоч любив дотепи, не мав у собі ані тіні цинізму, оповідав усе весело та живо, але ніколи безсоромно, і загалом поводився як чоловік поважний. Такий сам поважний, хоч веселий тон панував у столярні в часі роботи, особливо в присутності майстра. Один із старших челядників, здається, по прізвищу Чемеринський, що називав себе "мебльовим столяром", любив оповідати давні цехові історії. Про челядника, що, замандрувавши відкись, хотів стати майстром у однім місті; там веліли йому зробити майстерштік, а він протягом місяця, замкнувшись в робітні, зробив чудовий вахляр, а на ньому була викладена барвистими дощечками ціла мука спасителя в сценах. Про годинникаря, що зробив для свого міста премудрий годинник, із якого за ударом кожної години виходила інша група ляльок і грала різні мелодії. Магістрат, маючи у себе такий годинник та боячися, щоб майстер не зробив такого самого або ще й ліпшого кому іншому, прирадив осліпити майстра та годувати його до смерті ласкавим хлібом. Коли йому вибрали очі, він заявив, що його годинник має в собі ще один секрет, якого досі він не вказав нікому; коли б йому дозволили доторкнутися машинерії, він пустив би в рух ще й сю останню, найкращу штуку. Магістрат згодився, майстра завели до годинника, отворили дверці до механізму, він ввіткнув туди два пальці, пошпортав щось — і механізм станув. Що потім намучились і намудрувалися найрізніші годинникарі над тим механізмом, ніхто не вмів ані віднайти, де там було щось попсоване чи звихнене, ані пустити його наново в рух.

Чемеринський був підстаркуватий уже чоловік, дуже маломовний. Він мандрував багато, та, мабуть, і витерпів багато, хоча ніколи не згадував про свої пригоди. В основі його вдачі лежала велика добрودушність, навіяна зверху якоюсь строгістю. Коли часом я, забавляючись у столярні, нароби́в надто багато шуму, Чемеринський, не зупиняючись у роботі, оберта́в на мене свої чорні, навислими бровами отінені очі і промовляв коротко:

Нагулють!

Тихо будь!

Такими лапідарними віршами любив іноді промовляти. Що значило те початкове "Нагулють", я так і не довідався ніколи. Та тямлю, що коли по кінці курсу, по екзамені я вернув з "премією" — книжкою, яко "перший преміант", і показав йому книжку, Чемеринський погладив мене по голові, помовчав довго, а потім якимось радісно зворушеним голосом промовив:

Нагулють!

Здоров будь!

Жартів, сміху від нього я не чув ніколи. Проте любив він слухати жартливих оповідань pana Станіслава і часом немов припечатував їх лаконічними увагами загального змісту, найчастіше зложеними також до вірша. Тямлю, як раз, вислухавши довгу суперечку між майстром і майстровою, з яких кожде закидало другій стороні дурноту, а собі віндикувало розум, Чемеринський, порушавши чорними вусами, обернувся до pana Станіслава і промовив голосно:

Всі на одно йдемо:

Дурнями живемо,

Дурнями й умеремо,

В тім лише діло,

Щоб наше дуренство

Іншим під ніс не смерділо.

По тих словах майстер страшенно почервонівся, сварка між ними і майстровою урвалася, і хоча Чемеринському ні він, ні вона не сказали нічого, то проте за пару неділь його відправили.

IV

Окреме місце займає в моїх споминах термінатор Ясько Романський. Се був самотній, крім мене, малолітній у домі і через те мій природний товариш. Живий, резолютний, острій на язик, та зате не надто прудкий до роботи, цинічний і без скрупулів у багатьох таких справах, які для мене були "предѣл, его же не преjdeши", він був тип міського хлопця, повна супротивність того немілого та боязливого селянина, яким був я. Не диво, що він перший впроваджував мене в багато деталей міської цивілізації, вчив мене розпізнавати час на годиннику, розрізняти биття квадрансове від годинного, орієнтуватися в місті, знаходити потрібні склепи, вулиці, майстерні, заклади. Під його проводом я в неділі й свята пополудні пускався на далекі передмістя Дрогобича, де у нього були свояки й знайомі. Іншим разом, коли треба було сидіти дома, а роботи не було, він учив мене мелодій польських колядок та інших кантичкових пісень, і часто, сидячи в пустій столярні, похилені над заяложеною старою кантичкою, ми щосили викрикували звісний колядковий рефрен:

Hej, hej, jedni grali,

Drudzy tańcowali,

Pasterze na lirze!*

Від Яська пізнав я уперше й ціну грошей. У селі я бачив, як усі дорожили грішми, побивалися за ними, але який їх практичний пожиток, чим вони можуть бути для чоловіка, се лишалося мені тайною. Селяни купували за гроші дуже мало: сіль, перець, шкіру на чоботи — значить, речі, нічим не принадні для моєї дитячої фантазії. Найбільша частина їх грошей ішла в якусь неясну для мене безодню, що звалася

"штайрантом", що то про неї селяни говорили все з якимось острахом, так що й я привик бачити в ній щось страшне та нелюдяне. І коли в селі мені траплялося часом мати кілька крейцарів — звичайно заможніші гості дарують господаревим дітям по крейцару або два "на обарінок" — то я не знав, що робити з ними, і, побавившись, або губив їх, або віддавав мамі. Тут уперве я пізнав вартість грошей як джерела різних приємностей. Ясько вчив мене промінювати гроші на цукерки, яблука, горіхи, оповідав про різні способи, як у місті заробляють і пускають гроші, характеризував заробітки жебраків, водоносів, шматярів та кістярів, перекупок, садівників і різних категорій того дрібного зарібного люду, що заселявав промислову частину Дрогобича, розложену довкола бориславського та трускавецького тракту, Солоного Ставка та жупи. Тут не було ані просторих садів, ані огорodів, засаджених цибулею, капустою, бараболею та огірками, що творять головне джерело доходу на Лішнянським, Задвірнім та Зварицьким передмістях. Тамошніх людей, напіврільників, а напівміщан, тутешні ремісники підіймали на сміх, називали цибулярами, передражнявали їх м'який виговор:

— Цоловіце, цоловіце, мозе, купите цибулецьки!

Під Яськовим проводом я заходив у тісні хати тих ремісників та зарібників. У мене була знайома флячниця Якубова, що заробляла на хліб, продаючи щопонеділка гарячі фляки на ринку, на підсінні. У неї був чоловік, якийсь ремісник, що рідко бував дома, але й тут було таке саме, як із моєю "цьоцею": хоча Якубова була мала та непоказна жіночка, то в хаті, очевидно, був її верх, і в цілм сусідстві всі знали Якубову, а її чоловіка коли й згадував хто, то хіба як "чоловіка Якубової". І загалом мушу сказати, що, проживши вісім літ між дрогобицькими ремісниками та придивившись їх життю зблизька, я виніс враження, що жінки в тих родинх займають коли не верховодне, то бодай рівнорядне становище з чоловіками, визначаються інтелігенцією й енергією, а наді все вертким та невтомленим язиком. Ні перед тим, ні по тім у моім житті я не чув, щоб хтось говорив по-руськи так швидко, як деякі дрогобицькі передміщанки. Отся їх духова перевага над мужами пливе, мабуть, із того, що мужі — ремісники, змушені спеціалізуватися на одній,

механічній, звичайно посидющій роботі, а корпаючи над нею день у день, тиждень за тижнем і рік за роком, тратять еластичність духу, енергію й оборотність; натомість жінки, на яких плечі спадає і хатнє господарство, і захід коло дітей, і праця в огородці, а часто й переговори з партіями, що приходять за роботою, або продаж готового товару на торговиці, власне набирають тих прикмет, що роблять їх верховідцями в домі.

Ясько вчив мене також міських забав, яких не знають сільські діти: гри в пилку, в кічку, пускати орла, ловити воробців на самотрісок. Правда, до тих забав я не був охочий, зате тим більше вдячний я був йому, що восени щонеділі водив мене в околиці Дрогобича, на Гірку, на ріку та на поля, де ми збирали достиглий та першим морозом приварений терен, який потім у столярні пекли і їли. Майстер Гучинський віднайшов у однім березі шорсткий та м'який пісковець, що служив йому замість пумексу при гладженні дощок, і не раз посилав нас обох із Яськом по свіжий запас такого каменю. Іноді ми заходили в ліс і знаходили гриби; тут я був Яськовим учителем, вміючи ще змалечку від батька розпізнавати різні роди грибів добрих і шалених". Ми збирали насіння різних трав для канарків та щиглів, яких майстер любив держати в клітках, або, ходили з мішком по великі лісові мурашки, які "цьоця" варила на купіль для себе, бо вже тоді терпіла на ревматизм у ногах, проживши звиш двадцять літ у вогкій хаті на болотнистому місці. Пізніша осінь доставляла мені з Яськом інших розривок на подвір'ї. З огороду викопували ярину, квасили капусту та огірки, на подвір'ї клали огонь, варили повидла зі сливок, а в сінях у іншій котлі варили карук із волових жил та з відпадків товарячої шкіри. Все се були роботи, яких я ніколи не видав у селі, і все те нове та цікаве для мене вмів Ясько вияснити та робити ще цікавішим своїми оповіданнями та дотепами.

Батько Яськів жив неподалеку від нас, мав свою хату й огород, а крім того, ходив на заробок до "великої фабрики" — рафінерії нафти та земного воску, що власне тоді була недавно збудована за Дрогобичем, на бориславському тракті над рікою. При якійсь експлозії йому попарило руки й ноги, і ми оба з Яськом щонеділі відвідували його в шпиталі,— се були перші мої відвідини в тім домі болю та карболю. Старий Романський

був письменний чоловік; у тім маленькім світі, що групувався довкола дому "цьоці" Кошицької, він був одною з ясніших зізд, уважався чоловіком розумним і досвідним. Я пригадую собі досі його страшні рани, які я бачив у шпиталі, коли їх перевивано, і чорну табличку над його головою з написом "Brandwunden"*, і великий молитвослов, що лежав обік нього, і його поживкле, мученицьке лице, що не зраджувало болю, тільки якийсь безмежний смуток...

Якось швидко потім, не дожидajući батькового видужання, Ясько покинув столярню Гучинського. Майстер був незадоволений із нього і, хоча він витермінував уже чотири роки, не хотів його визволити. Ясько втік із столярні, покинув рідний дім, узявши з собою лише дещо з одежі та два ринські грішми, і пустився з тим засобом до Львова. Львів у моїй фантазії лежав десь у міфічній далечині. Залізниці ще тоді не було, фірою треба було їхати туди дві чи три доби, а пішки йти — я й не знав як довго. Я дивувався Яськовій смілості, що він сам, без грошей і без ніякої виразної мети, пустився в таку далеку дорогу. Перший лист його до матері, що по кількох днях тривожної непевності та пошукувань дав їй нарешті певність, що сталося з її сином, зробив не малу сенсацію в столярні. Його відчитав сам майстер наголос і обчислював з пам'яті, якою дорогою і як далеко зайшов Ясько першого дня, в яким селі купив собі квасного молока з хлібом, в якій коршмі ночував. Більше відомостей від нього не доходило до мене. Куди подівся він у Львові і що сталося з ним, я ніколи не довідався. Він згубився для мене безслідно, як річ, що впаде з воза під час скорої їзди.

V

Кождої п'ятниці і суботи був час артистичного попису "цьоці" Кошицької, час малювання скринь. Сю часть роботи вона найчастіше брала на себе; її малюнки визначалися нечувано сорокатим добором фарб і дивовижними контурами цвітів. Щоправда, і одно й друге не виходило з утертого здавен-давня шаблону, але "цьоця" любила при малюванні давати волю руці і підмінювати фарби. Замість бурякового обрамування дасть сине; простолінійне бадилля ростини замість білого

зробить зелене, листочки фантастичної "ружі" розмалює замість у три колісця — в чотири: внутрішнє колісце цинобром, середнє зеленим, потім жовтим або синім, нарешті, білим; листя не було ніякого. Щонайбільше по рогах малюнка умістить іще по одній "ружі" з листочками в три колісця. Малюючи, ходить довкола скрині, окидає зором знавця всю малятуру, візьме раз горщик із зеленою фарбою, то знов із синьою, червоною, жовтою, білою, і тут підведе, там обведець зробить, там проведе лінію, доки цілість вповні не задовольнить її невибагливого смаку. І при тім із її уст ненастанно пливуть набожні пісні, всуміш польські й руські. Ось вона викінчує прешрашенну "ружу", якої рисунок і кольори могли б здивувати й найдикішого дикаря, і при тім її голос виводить:

Ах, тяжка страта!

Пекельні врата

Отворяться широко.

А ви, грішнії

І проклятії,

Ідіть в пропасть глибоко!

За хвилю вже її рука, узброєна квачиком із зеленою фарбою, робить по червоному викрутаси, подібні до жидівських спірально звинених пейсів, а з її уст пливе далеко гуманніша течія слів і тонів:

A ty, pani dworko,

Kluczyki na kołku — hej nam, hej!

Kolęda, kolęda, kolęda!

Każ wódki dolewać

Będziem dobrze śpiewać — hej nam, hej!

Kolęda, kolęda, kolęda!1

Я зразу дивився з великою набожністю на ті "цьоцині" артистичні вправи, подивляв її штуку й смак і любувався довершеними творами. Мене найбільше радували ті місця, де були більші хляпи якої-будь чистої краски, головно цинобру та синьої фарби. Бляйвайсу я не любив, жовта фарба була мені ненависна, і я страшенно здивувався, коли Ясько показав мені уперве, як із мішанини жовтої фарби з синьою повстає зелена. Ясько мав собі приділену функцію — розтирати фарби на кам'яних плитах, мішати їх і складати готові до відповідних горщиків. Розтирання бляйвайсу та жовтої охри було найтрудніше, і тут Ясько радо приймав мою поміч: оба ми в чотири руки хапали кам'яний товкач і доти водили ним з притиском по плиті, доки під гладким каменем чути було хоч одно зернятко нерозтовченої та нерозмеленої фарби. Всі фарби розводилися водою з каруком; але бували випадки, що нам приходилося приготувлювати й олійну фарбу. Дорожчі скрині, шафи та ліжка малювалися олійною фарбою — і то виключно зеленою. Сей звичай мусив бути досить старий, коли образ зеленого ліжка ввійшов навіть у пісню. Ясько любив співати сю пісню: чи то варячи в залізнім горщику коніпний олій на покост і мішаючи його ненастанно залізною лопаткою чи розтираючи зелену фарбу, змішану вже з жовтої й синьої, він, прижмурюючи очі, мов півень, виводив:

A w ty nowy komorze

Stoi zielone łoże:

Ej łoże, łoże śliczne, zielone,

Któż na tobie będzie spał?*

Взагалі столярня дуже часто лунала піснями. Особливо всяка стичність з фарбами та пензлями якось сама собою викликала пісні на уста. Тільки майстер Гучинський не співав ніколи. Зате я, навчившись швидко всіх пісень, популярних у столярні, допомагав своїм пискливим голосом кожному, а на третім році свого побуту в столярні дійшов до того, що міг помагати "цьоці" також при малюванні скринь. З якою радістю ходив я з пензлем довкола скрині, держав у руці глечика з фарбою! З якими гордощами мазюкав я на взір "цьоциних" такі "ружі", що аж сама "цьоця" бралася за голову, а челядники прибігали від верстату, оглядали мої маляртури і аж лягали зо сміху! А проте скрині з моїми маляртурами мали щастя: задля незвичайних мальовил їх купували радше, і я готов був статися повагою в фаху малювання скринь, якби доля не призначила мене до іншого мазюкання. Чоловік *a posteriori**, оглядаючи круті шляхи та дивовижні серпентини свого життя, знехотя починає потроху хилитися до фаталізму.

Діла Гучинських ішли добре. На скрині був такий попит, що в деяких порах при кінці тижня готовими скринями заповнювано майже всю столярню. В таких разях мені стелили спати в такій скрині, а що в столярні йшла робота іноді до пізньої ночі, то я рано прокидався, немов у глибокій криниці: на мою скриню поклали другу, на неї третю і так аж під саму стелю. Аж коли я, прокинувшись, починав кукати, купу розбирали, і я вилізав із того сховку на світ. Бували й такі часи, що мені доводилося спати в свіжих домовинах, коли в столярні їх роблено більше, а задля браку місця їх не було де класти, як тільки на моїм тапчані: тоді домовину клали на тапчан, а мені стелили в ній, і я спав преспокійно, антиципуючи вічний сон її властивого хазяїна. Та моя мати, довідавшись про се, запротестувала проти того, і мені перестали стелити в домовинах; "цьоця", здається, звинялася навіть, що вона нічого не знає про се і що Ясько кілька разів стелив мені в домовинах на жарт.

На третім році мого побуту у Гучинських вони зачали будувати свій власний дерев'яний дім при одній із сусідніх вулиць. Моя цікавість мала тут знов широке поле придивлятися праці теслів і тисячним сценам будівництва в місті, починаючи від тої, як Гучинський і "цьоця" одного

вечора прийшли з міста значно підхмелені і придвигали чималий мішок грошей. З їх розмови я довідався, що се вони зтягли в столярському цеху позичку — мабуть, 120 ринських, на ті часи показну суму — і цехова каса виплатила їм ту позичку самими мідяками, так що вони мушили брати гроші в мішок, мішок на палицю, а палицю за оба кінці обоє на плечі і нести їх так, як ті старозавітні жидівські оглядачі Палестини несли в табір Ісуса Навіна вкрадений десь по дорозі здоровенний кетяг винограду. В цеху з нагоди сеї позички був немалий "трактамент", і наші майстер з майстровою забарилися допізна; ніч була темна, дорога болотяна, мішок із грішми важкий, а ноги в обох нетверді — от і не диво, що обоє прийшли додому заталапані, змучені і сердиті одно на одного, і празничний день закінчився сутою сваркою, в якій майстрова побажала майстрові, щоб уже раз виповнив свою обіцянку і зломив собі натроє не одну, але обі ноги і голову в додатку, а майстер в браку сильнішого аргументу вхопив здоровий бляшаний друшляк і так делікатно насадив його "цьоці" Кошицькій на голову, що вона опинилася мов у старім рицарським шоломі з замкненим візиром, а краї друшляка щільно окутилися їй довкола шиї. Ми оба з Яськом мали потім немало роботи, поки розігнули бляху настільки, що могли зняти з "цьоциної" голови сей імпровізований і зовсім неvigідний шолом. "Цьоця" після того пам'ятного вечора лежала два дні в ліжку, а третього дня, вставши до малювання скринь, з якоюсь пасією раз у раз виспівувала ту строфу польської колядки, де згадувалось ім'я майстра Войтіх, і за кожним разом махала грізно квачем у його бік, співаючи:

Bieg Wojtek bez portek po śniegu, po grudzie:

Śmieją się, cieszą się: cha-cha-cha-cha, ludzie!*

А майстер мовчки робив при варстаті і при кождім таким натяку червонівся, мов буряк.

Скінчивши так звану нормальну школу у василіян, я перейшов на іншу станцію, і "цьоця" Кошицька з її столярнею щезла з обрію мого життя. Тільки геть пізніше, вже буди на університеті, я довідався про сумне закінчення її домашньої драми.

Пошлюбні свічки віщували їй правду, та далеко не всю. Вона пережила свого значно молодшого чоловіка, а третій завів її до гробу; сей третій — то був ревматизм. Гучинський, надто вмираючи, лишив їй пам'ятку по собі: він поручився в якійсь касі за значнішу позичку, зятягнену якимось його знайомим; сей знайомий не заплатив позички, і швидко по смерті Гучинського каса зліцитувала новий дім його вдови і викинула її, стару, немичну і розбиту паралічем, на вулицю. Хвороба відняла їй ноги, і вона не могла навіть ходити за жебраним хлібом, а мусила повзати на руках, волочачи немичні ноги за собою. В такім стані вона проводила дні під церквою св. трійці або під польським костьолом. Сиділа мовчки, не просячи, не благаючи милостині і якось знехотя простягаючи руку, коли хто з її давніх знайомих подавав їй пару центів. Зів'яла, зжовкла, лице покрите зморшками, пальці покорчені та повикручвані ревматизмом, тільки в очах світився розум і енергія, але їх світло було притемнене хмарою глибокого смутку, тою самою хмарою, якої крило я уперве бачив на мученицькім лиці попареного на фабриці Романського. Скількито світлих та енергічних очей затемнює та хмара по наших місточках!

* Коли тебе не люблю, то хай три рази собі ногу зламаю (польськ.).— Ред.

* Краще б я собі тричі на одному місці ногу зламав, ніж зв'язатися із старою бабою (польськ.).— Ред.

* Кобила має малий бік (польськ.).— Ред.

* Погода від бога (польськ.).— Ред.

* Не перчи, Петре, вепра (свинину) перцем, бо переперчиш вепра перцем (польськ.).— Ред.

* Фріц їсть свіжу рибу, свіжу рибу їсть Фріц (нім.).— Ред.

* Перелетіли три строкаті перепілки над трьома гарними будинками (польськ.).— Ред.

* Гей, гей, одні грали, другі танцювали, пастухи на лірі (польськ.).— Ред.

* Опік (нім.).— Ред.

* А ти, пані хазяйко,

Ключики на кілку — гей нам, гей!

Коляда, коляда, коляда!

Накажи горілки доливати,

Будемо добре співати — гей нам, гей!

Коляда, коляда, коляда! (польськ.).— Ред.

* А в цій новій коморі Стоїть зелене ліжко:

Ой ліжко, ліжко, гарне, зелене,

Хто на тобі буде спати? (польськ.).— Ред.

* Із досвіду (лат.).— Ред.

* Біг Войтіх без штанів по снігу, по грудках:

Сміються, тішаться: ха-ха-ха-ха, людні (польськ). Ред.